

Magdalena Puda-Blokesz

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków
magdalena.puda-blokesz@uken.krakow.pl

KONTYNUACJE I INNOWACJE W SŁOWNIKOWYCH NOTACJACH POLSKICH FRAZEMÓW BIBLIJNYCH¹

Słowa kluczowe: leksykografia, biblizm, słownik języka polskiego, frazem, cytacja biblijna

Keywords: lexicography, biblicism, Polish language dictionary, phrase, biblical quotations

Jedną z ważnych kulturowo i tożsamościowo przestrzeni tematycznych polskiej frazematyki jest zasób utrwalonych i odtwarzalnych form językowych, które w literaturze naukowej określa się *biblizmami*. W językoznawstwie polskim termin ten rozumiany jest różnorodnie². W niniejszym opracowaniu przyjmuje się szeroką definicję *biblizmu* jako jednostki

1 Artykuł powstał w ramach projektu dofinansowanego ze środków budżetu państwa przyznanych przez Ministra Nauki w ramach programu „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki – Dziedzictwo narodowe”, nr NPRH/DN/SP/0141/2023/12, realizowanego w latach 2024–2029.

2 Więcej na temat definiowania i rozumienia terminu *biblizm* w polskim językoznawstwie można znaleźć m.in. w publikacjach (Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2017; Koziara 2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

NARODOWY
PROGRAM
ROZWOJU
HUMANISTYKI

języka i tekstu o dającym się ustalić pochodzeniu od ksiąg biblijnych, która niezależnie od swej postaci formalnej (wyraz – grupa wyrazowa – właściwość gramatyczna – zdanie – tekst) oraz statusu semantycznego (cytat – parafraza – synteza – aluzja) jest kodowana w językowej pamięci danej wspólnoty narodowo-etnicznej i odtwarzana w komunikacyjnym procesie użycia języka (Koziara, Puda-Blokesz 2024: 158–159).

Definicja ta nawiązuje do przyjętej we frazematyce koncepcji biblizmu Wojciecha Chlebdy (2005: 209).

Znaczący zbiór owych tradycyjnych i skrzydlatych jednostek języka i tekstu stanowią konstrukcje wielowyrazowe mające charakter cytacji, derywatów i parafraz fragmentów tekstu biblijnego³, dalej nazywane w niniejszym opracowaniu wymiennie *biblizmami* lub *frazemami biblijnymi*. To właśnie obecność i notacja leksykograficzna tej biblijnej grupy form, mających tekstowe poświadczenia w polskich przekładach Pisma Świętego, będą przedmiotem prezentowanego oglądu. Obszar leksykografii należy bowiem uznać za istotną płaszczyznę dokumentowania, utrwalania i upowszechniania w polszczyźnie tego typu konwencjonalnych jednostek, za ważne źródło wiedzy na temat ich obecności i dróg przenikania do zasobów języka polskiego, a także za podstawę praktycznych rozwiązań metodologicznych w zakresie ich opisu.

Proponowany przegląd jakości notacji leksykograficznej biblizmów, prowadzony w ujęciu chronologicznym, diachronicznym i problemowym, stanowi próbę pokazania, co w kolejnych słownikach było kontynuowane, a co zmieniane, innowacyjne zarówno w makrostrukturze (umiejscowieniu i hasłowaniu owych jednostek w opracowaniu), jak i w mikrostrukturze (ich prezentacji w haśle), i prowadzi do przybliżenia możliwych propozycji opisu frazemów biblijnych języka polskiego w planowanym leksykonie, ze wskazaniem na uwzględnienie tradycji leksykograficznej oraz rozwiązań innowacyjnych, na które pozwala typ opracowania.

Analizę notacji biblizmów w słownikach frazeologicznych, także specjalistycznych, poczyniono już na gruncie badawczym (Dziamska-Lenart 2007, 2009, 2018). Prezentowane ujęcie stanowi zatem uzupełnienie owych ustaleń o ogląd obecności i opisu biblizmów w reprezentatywnych siedmiu słownikach ogólnych języka polskiego (dalej skrót SOJP), poczynawszy od *Słownika języka polskiego* Samuela B. Lindego po dostępny online *Wielki słownik języka polskiego* PAN⁴. Należy podkreślić, że wiele wspomnianych tutaj zachowań w zakresie notacji frazemów biblijnych wiąże się

3 O tzw. osi biblijności, na której „rozkładają się różne stopnie bliskości frazeologizmu wobec litery tekstu Pisma: od dokładnych powtórzeń (cytacji) przez derywaty i parafrazy po rozmaite, luźne nawet odniesienia i nawiązania do Biblii” (Chlebda 2020: 10–11, przyp. 11) pisał szerzej m.in. Wojciech Chlebda (2005: 211–214). Przez cytacje, w odróżnieniu od cytatów, badacz rozumie „jednostki dokładnie powtarzające w swej formie (składzie leksykalnym i jego szyku) dany pierwowzór biblijny, ale jednak frazeologiczne, usamodzielnione, autonomiczne, mające status jednostek języka” (Chlebda 2020: 12).

4 Wykaz słowników z przyjętymi skrótami znajduje się na końcu artykułu.

z rozwojem metodologii leksykograficznej warunkowanej etapami i czasem jej powstawania, zmianami zachodzącymi w języku oraz możliwościami technicznymi⁵.

I. Frazemy biblijne w makrostrukturze SOJP i leksykonu biblizmów

W tradycji leksykografii ogólnej utrwalone połączenia wyrazowe najczęściej umiejscawia się w artykułach hasłowych poświęconych leksemom, które są komponentami frazemu. Takie hasłowanie biblizmów jest widoczne w większości ekscerpowanych słowników – zarówno starszych, jak i nowszych (SL, SWiL, SW, SJPD, USJP). U podstaw tej tendencji leży przeświadczenie o pierwszeństwie leksemu w systemie języka nad połączeniem wyrazowym, zatem ten typ podejścia można by nazwać „od leksemu do frazemu”.

Hasłowanie to jednak realizuje się różnorako, bardziej lub mniej regularnie. Porównawszy od SL aż po SJPD, frazem często jest powielany w artykułach hasłowych kilku wybranych, a czasem wszystkich składowych (zob. przykład 1). Taki sposób porządkowania nierzadko sprawia, że ta sama jednostka języka w różnych miejscach słownika nie jest opisywana identycznie (zob. przykład 1. SJPD – inne oznaczenia symboliczne klasyfikujące gatunkowo frazem, ujęcia różniące się brakiem pary aspektowej, inaczej sformułowana definicja znaczenia). Z problemem powtarzalności notacji tych samych biblizmów w tym typie makrostruktury i porządkowania treści leksykografia poradziła sobie poprzez stosowanie sytemu odsyłaczy, który widoczny jest w nowszych słownikach, zwłaszcza w USJP (zob. przykład 1).

1. Hasłowanie biblizmu *umyc* – *umywać ręce* w SOJP:

SL RĘKA (V: 40) – Ręce od czego umywać, jak Piłat. *Teat.* 19. b, 91. deklarować się niewinnym. [...] Czyńcie co chcecie; ja od tego ręce umyвам. *Teat.* 26, 94.

UMYĆ (VI: 141) Ręce od czego umywać, na przykład Piłata, na znak niewinności, niedzielenia z drugim jakiego czynu [...].

SWiL RĘKA (1354) *Umywać od czego ręce, fig. oświadczać swą niewinność; lub też: nie chcieć należeć do czego. Róbcie co chcecie, ja od tego ręce umyвам.*

UMYWAĆ – UMYĆ (1768) *fig. Umywać sobie ręce od czego. Rób sobie zatém co chcesz, ale ja się więć nie mieszam, i umyвам od wszystkiego ręce. = się [...] oczyszczać się myciem.*

5 Najważniejsze zagadnienia z zakresu polskiej leksykografii, zwłaszcza ogólnej języka polskiego, omówiono w wielu pracach (m.in. Żmigrodzki 2009).

SW RĘKA (V: 531) Umywać ręce od czego (= *nie chcieć ś. mieszać do czego*).

UMYĆ – UMYWAĆ (VII: 303) Przen.: U. ręce od czego = *usunąć ś. od czego, nie chcieć wiedzieć o czym, nie mieszać ś. do czego, nie wziąć w czym udziału przezornie*. Ręce od czego umywać na przykład Piłata, na znak niewinności, niedzielenia z drugim jakiego czynu. L.

SJPD RĘKA Δ Umywać, umyć ręce «zrzekać się, zrzec się odpowiedzialności za co; odżegnywać się od czego»: Ja umyłam ręce... Nie biorę żadnej odpowiedzialności! LUT. *Próba* 34. Umył ręce od tej sprawy, zarzekając się, iż wcale o niej nie wie. KRASZ. *Brühl* 203.

UMYĆ – UMYWAĆ ◊ *fraz.* Umyć ręce «usunąć się od czego, nie chcąc brać na siebie odpowiedzialności»: Do interesów zięcia swego nigdy się nie mieszał i w ogóle umywał ręce. NAŁK. Z. *Romans* 13. My umyjmy ręce, bośmy niewinni tej krwi, która będzie przelaną. SIENK. *Pot.* I, 172.

USJP RĘKA ◊ Umywać ręce «zrzekać się odpowiedzialności za coś, odcinać się od czegoś»

UMYWAĆ ◊ *książk.* Umywać ręce *zob.* ręka w zn. 1.

SWJP umywać – umyć ręce (II: 471) ‘nie chcieć mieć z czymś do czynienia, wypierać się kogoś, czegoś, odcinać się od brania odpowiedzialności za coś’.

WSJP PAN ktoś umywa ręce

któs wypiera się jakichkolwiek związków z czymś i uchyla się od odpowiedzialności za to

któs umył ręce

kwestion. któs wyparł się jakichkolwiek związków z czymś i uchylił się od odpowiedzialności za to

Innowacyjne zasady notacji utrwalonych połączeń wyrazowych, w tym frazemów biblijnych, uznanych za składowe systemu języka, czyli za tzw. jednostki języka⁶, wiążą się z tworzeniem dla nich odrębnych artykułów hasłowych, co jest

6 Jak pisze Piotr Żmigrodzki, jednostki języka to obecne w systemie języka „ciągi złożone z wielu wyrazów tekstowych, które powinny być na gruncie leksykologii traktowane jako pojedyncze leksemy ze względu na to, że mają charakterystykę znaczeniową tylko jako całość” (ibid.: 48).

widoczne w SWJP i kontynuowane w WSJP PAN⁷. Zdarza się, że przyjęta nadrzędna koncepcja hasłowania jednostek wielowyrazowych z różnych powodów (mniej lub bardziej uzasadnionych) przyjmuje inną postać niż systemowo założona. Na przykład utrwalona w języku i kulturze fraza *Marność nad marnościami (i wszystko marność)*, kalka łacińskiego *Vanitas vanitatum et omnia vanitas* z biblijnej Księgi Koheleeta, w SWJP i WSJP PAN jest notowana pod hasłem *marność* zgodnie ze starszą tradycją leksykograficzną (zob. przykład 2).

2. Hasłowanie biblizmu *Marność nad marnościami (i wszystko marność)* w SOJP:

SWJP *marność* II (I: 494) ‘to, co nie ma wartości, co jest uważane za bezwartościowe, nietrwałe, przemijające, znikome’: Gardzić marnościami świata. *Marność nad marnościami*.

WSJP PAN *marność* 4.a świata

cecha czegoś, co przemija, jest nietrwałe i nie ma prawdziwej wartości

Połączenia: [...] *marność nad marnościami; wszystko marność*

Kwestia przyjęcia konsekwentnego sposobu hasłowania frazemów biblijnych (w ogóle utrwalonych połączeń wyrazowych) w opracowaniu leksykograficznym ma istotne znaczenie w późniejszym dokumentowaniu ich obecności i statusu bezpośrednio w słownikach, a pośrednio – w polszczyźnie. Na wnioski tego dotyczące może bowiem rzutować pewna „nieoczywista” pozycja odnotowania biblizmu w makrostrukturze słowników. Utrudnieniem w poszukiwaniu notacji czy jakiegokolwiek obecności frazemów biblijnych głównie w starszych słownikach, sprzed SJPD, może być na przykład ich archaiczna i/lub cytatowa postać, a także warunkowana innymi czynnikami ich nieintuicyjna lokalizacja (zob. przykład 3: w SL jednostka *Duch [wprawdzie] ochoczy, ale ciało mdłe* notowana jest w hasle CHUTKI; a zwrot *[nie] rzucić perły przed/między wieprze/świnie* ma swoje istotne poświadczenia, choć nawiasowe, w hasłach CHLEB, CHOMĄTO, DOBRY, KAFTAN, MUCHA, a nie jest notowany w hasle WIEPRZ, ŚWINIA [jedynie w hasle PERŁY]; frazę *Marność nad marnościami [i wszystko marność]* znaleźć można w SWil pod hasłem WSZYSTKO).

⁷ Wady i zalety obydwu rozwiązań hasłowania frazeologizmów w SOJP szczegółowo opisał m.in. P. Żmigrodzki (ibid.: 99–107).

3. „Nieoczywiste” umiejscowienie wybranych biblizmów w SOJP:

Duch (wprawdzie) ochoczy, ale ciało mdłe

SL CHUTKI⁸ (I: 274–275) Duch jest chutki; ale ciało mdłe. *Rodz. Math.* 26, 41. (ochotny. *Bibl. Gd. prędkki. Kucz. Kat.* 3, 336).

(nie) rzucić perły przed/między wieprze/świnie

SL CHLEB (I: 241) – *Prov.* Szkoda psu białego chleba. *Cn. Ad.* 1139. (dobra w chomąto słoma, w kaftan bawełna; dobra psu mucha, Matyaszowi płotka. Nie mieć pereł przed świnie.).

CHOMĄTO (I: 256) *Przysłk.* Dobra w chomąto słoma, w kaftan bawełna. *Cn. Ad.* 162. *Fr. Ad.* 21. (szkoda psu białego chleba, dobra psu mucha; takiemu takie; nie wyrzucaj pereł dla świni; dobra Matyaszowi płotka).

Zob. DOBRY (tam: Dobra psu mucha, a chlapowi repa, [szkoda psu białego chleba, nie mieć pereł przed świnie]), KAFTAN (tam: Dobra w chomąto słoma, a w kaftan bawełna [...] cf. [...] *abo* nie miotaj pereł przed świnie), też MUCHA.

PERŁA (IV: 78) Szkoda pereł przed świnie rzucić. *Budn. Apoph.* 49. *Sk. Dz.* 83, (cf. dobra psu mucha)

Marność nad marnościami (i wszystko marność)

SWil WSZYSTKO (1926) Marność nad marnościami i wszystko marność, t. j. każda rzecz jest marną.

Należy podkreślić, że w starszych opracowaniach (przed SJPD) zamiast ustabilizowanych i znanych frazemów biblijnych często pojawia się ich wyjściowa/prymarna postać cytutowa – bardziej lub mniej wierna, z podaniem źródła, nierzadko biblijnego. Może się zdawać, iż cytaty te nie są traktowane przez leksykografa jako jednostki systemu, a ich główną rolę jest ilustracja użycia określonego komponentu leksykalnego. Multiplikowana obecność w słowniku cytatów zawierających przyszły biblizm nie może zostać przemilczana, świadczy ona bowiem o ich istotnym potencjale do frazematyczności, obrazującym ewolucję od cytatu do frazemu, od prymarnych znaczeń biblijnych do wtórnych – przenośnych (zob. przykład 4: wyrażenie *głos wołającego (wołający) na pustyni / na puszczy*, które w SL w postaci cytatywowej zostało odnotowane w dwóch miejscach, w hasłach dość „nieoczywistych”,

8 CHUTKI [...] ochoczy do czego, przez ochotę prędkki do czego [...] (SL I : 274).

jak PRZEPRAWIĆ i SPRAWIĆ, w SW znajduje się w jednym z kilku miejsc, w hasle GŁOS w postaci cytatu, a dalej z kwalifikacją *przen.* i we wtórnym znaczeniu).

4. Notacja biblizmu *głos wołającego (wołający) na pustyni / na puszczy* w SOJP:

SL PRZEPRAWIĆ (IV: 572) Jam jest głos wołającego na puszczy: przeprowadzcie drogę Pańską. *Radz. Joan.* 1, 23.

SPRAWIĆ (V: 404) Przyjdzie głos wołający na puszczy: sprawujcie drogi panu. *Rej. Post.* B 6.

SW GŁOS (I: 844) G. wołającego na puszczy. Wuj. (o św. Janie). *Przen.:* To G. wołającego na puszczy = *daremnne nawoływanie* (por. też PRZEPRAWIĆ, SPRAWIĆ, PUSZCZA, WOŁAĆ).

Planowany leksykon biblizmów języka polskiego ze względu na swój charakter zwalnia autorów i redaktorów z rozważań na temat hasłowania frazemów biblijnych w szerszym materiale językowym, jak to jest w wypadku SOJP. Stawia jednak przed nimi inne problemy: co będzie identyfikatorem porządkującym makrostrukturę opracowania zawierającego w znacznej części jednostki wielowyrazowe, czy będzie to każdy i/lub wybrany leksem stanowiący składową frazemu, co jest powszechną praktyką w większości SOJP; jeśli będzie to wybrany komponent leksykalny, to który: czy incipit (pierwszy wyraz) formy wytypowanej jako jednostka hasłowa (co w kontekście wielowyrazowości, wariantowości i inwariantności może być problematyczne), a może szersza, stała dla wielu biblizmów pokrewnych strukturalnie i genetycznie forma, którą w koncepcji leksykonu biblizmów języka polskiego i rosyjskiego W. Chlebda (1997: 47) nazywa *hasłem wywoławczym jednostki*⁹. Kwestią osobną jest również przyjęcie słownikowej postaci zwrotów (w większości opracowań leksykograficznych widnieje ich postać bezokolicznikowa, np. *poruszyć niebo i ziemię*, w WSJP PAN natomiast postać zdaniowa, np. *ktoś poruszył niebo i ziemię*), co także może rzutować na porządkowanie materii frazematywnej.

Układ haseł najlepiej porządkować alfabetycznie, zależnie od pierwszych liter wyrazów budujących jednostkę hasłową (inwariant) lub hasło wywoławcze. Inwariant może zostać wytypowany na podstawie kryterium frekwencyjnego (frekwencja występowania w leksykografii i w dokumentacji tekstowej), w wypadku zaś biblizmów formalnie i semantycznie zależnych warto wprowadzić hasło wywoławcze, na

9 Por. pierwsze hasło gniazda, czyli identyfikator, np. 1. KAMIEN; 2. hasło wywoławcze jednostki, np. 2. KAMIEN MŁYŃSKI U SZYI; 3. postaci hasłowe jednostki i ich warianty, np. [1] *lepiej (komuś) kamień młyński na szyi powiesić, niż ~ [2] ktoś jest/wisi komuś kamieniem [młyńskim] u szyi* (Chlebda 1997: 47).

którym będzie się opierać gniazdo takich jednostek, ich wariantów (*Też*), częstych połączeń (*w pot.*), a także form pokrewnych (zob. przykład 5).

5. Przykładowy możliwy sposób porządkowania frazemów w leksykonie biblizmów języka polskiego (alfabetyczno-gniazdowy zgodnie z hasłem wywoławczym)¹⁰:

BRAMY PIEKIELNE

1. *bramy piekielne*

książk. 'granica, za którą panuje jedynie zło'. Też: *bramy piekieł*

2. *Bramy piekielne kogoś/czegoś nie przemogą.*

książk. 'to, o czym mowa, jest silniejsze niż zło'

KAMIEŃ (MŁYŃSKI) U SZYI

1. *kamień młyński (u szyi)*

pot. 'ktoś (coś), kto (co) utrudnia komuś życie lub działanie'. Też: *kamień u szyi*, w pol. *być/wisieć komuś kamieniem (młyńskim) u szyi* || *mieć kamień (młyński) u szyi*

2. *lepiej komuś/sobie kamień młyński u szyi powiesić/uwięzić itp., (niż...)*

książk. publ. 'lepiej umrzeć, niż postąpić niewłaściwie, niż siać zgorzenie'

ŁONO ABRAHAMA

1. *łono Abrahama*

książk. 'miejsce pośmiertnego spoczynku ludzi, wieczność'. Też: *łono Abrahamowe*

2. *przenieść się na łono Abrahama* || *znaleźć się / być na łonie Abrahama*

książk. 'umrzeć'

Formy pokrewne

iść/pójść/pojechać do Abrahama na piwo – pot. żart. 'umrzeć'

SĄDNY DZIEŃ

1. *sądny dzień*

pot. 'dzień, w którym panuje wielkie zamieszanie, wynikające z nagromadzenia niekorzystnych lub groźnych zdarzeń'. Też: *istny/prawdziwy sądny dzień; dzień sądu; sądny*

¹⁰ Hasła w opracowaniu zespołu badawczego: Gabriela Dziamska-Lenart (UAM), Albert Gorzkowski (UJ), Stanisław Koziara (UKEN), Emil Popławski (PAN), Magdalena Puda-Blokesz (UKEN), Stanisław Wronka (UPJPII).

2. do sądnego dnia

pot. 'bardzo długo, w nieskończoność'

Związki genetyczne i semantyczne pomiędzy poszczególnymi biblizmami niejako niezależnymi formalnie może wzmacniać sieć odsyłaczy, np. *ziemia obiecana* zob. *ziemia/kraj/kraina mlekiem i miodem płynąca*; *niebieski ptak*, też *niebieskie ptaki*, *niebieski ptaszek* zob. *Ptaki nie orzą, nie sieją, a też żyją*.

II. Frazemy biblijne w mikrostrukturze SOJP i leksykonu biblizmów

Notacja frazemów biblijnych w SOJP jest realizowana różnorodnie. W wypadku starszych słowników (SL, SWil, SW) zapis jest mniej usystematyzowany niż w opracowaniach nowszych, począwszy od SJPD, którego rozwiązania metodologiczne miały największy wpływ na kształt polskiej leksykografii. Rozwój refleksji metodologicznej i metaleksykograficznej, stan notacji słownikowej biblizmów w obszarze mikrostruktury, kontynuacje i innowacyjne rozstrzygnięcia można zauważyć, zestawiając chronologicznie ekscerpowane słowniki notujące wybraną jednostkę języka (zob. przykład 6: *chleb powszedni*).

6. Notacja biblizmu *chleb powszedni* w SOJP:

SL CHLEB (I: 241) Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj. *Bibl. Gd. Math.* 6, 11. t. j. dodawaj nam rzeczy wszystkich życiu potrzebnych. *Kat. Gd. 50. Kucz. Kat.* 3, 361 et 359.

POWSZEDNI (IV: 435) Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj. *Radz. Math.* 6, 11. Nie prosimy chleba rocznego, ale tylko powszedniego, a na każdy dzień, na każde dziś tego chleba prosimy. *Hrbst. Nauk. d 7 b. Kucz. Kat.* 3, 361.

SWil CHLEB (148) *Chléb powszedni*, t. j. codzienny.

POWSZEDNI (1173) 1) codzienny, zwykły. *Chléb powszedni. Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj.*

SW CHLEB (I: 279) 2. *życie, żywność, posiłek, strawa, pożywienie, jedzenie, stół, pokarm, poczęstunek*: Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj. [...] Przen.: C. *powszedni = rzecz zwyczajna*: Dla wytrawnego żołnierza walka była chlebem powszednim. Krasz.

SJPD CHLEB \diamond *fraz.* Chleb powszedni a) «codzienne, zwykłe jedzenie konieczne, aby utrzymać się przy życiu»: Był biedny, honorarium od nakładcy dzieła za swe prace otrzymane obracał na codzienny chleb powszedni. *Tyg. Ilustr.* 190, 1863. b) «rzecz codzienna, zwykła, nic nadzwyczajnego»: Sztuka w Polsce dla niewielu jest chlebem powszednim. RUDN. A. *Morze* 247.

POWSZEDNI Δ Chleb powszedni a) «codzienne, zwykłe jedzenie konieczne do utrzymania się przy życiu»: Starczy chleba powszedniego w Ojczyźnie naszej dla każdego. BRON. W. *Nadz.* 17. [...] b) «warunki, środki do życia, podstawa egzystencji» Walka o chleb powszedni wyczerpała jego siły. SIENK. *Wiad.* I, 41 [...] c) «rzecz zwykła, codzienna, zrozumiała, normalna»: [...] Tu chleb powszedni batogów sto, dwieście. ZABŁ. *Sarm.* 19.

SWJP chleb powszedni (I: 103) 1. ‘to, co jest konieczne do życia (najczęściej o pożywieniu)’: Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj... Modlić się o chleb powszedni. 2. *pot.* ‘coś zwykłego, rzecz niebudząca zdziwienia, dobrze znana; codzienność, normalka’: Niebezpieczeństwo to dla ratowników tatrzańskich chleb powszedni [...].

POWSZEDNI (II: 128) zob. chleb powszedni

USJP CHLEB \diamond *fraz.* Chleb powszedni a) «codzienne jedzenie konieczne, by utrzymać się przy życiu» b) *pot.* «rzecz codzienna, zwykła, nic nadzwyczajnego»: Podróże to dla niej chleb powszedni.

POWSZEDNI zob. chleb w zn. 1.

WSJP PAN chleb powszedni

chleb codzienny

1. nic nadzwyczajnego: coś, co jest zwyczajne, nie budzi zdziwienia i może zdarzać się codziennie
2. środki do życia: ogół środków pozwalających zaspokajać podstawowe potrzeby życiowe

[cała obszerna część ujęta w różnych zakładkach: Warianty, Kwalifikacja tematyczna, Cytaty, Odmiana, Relacje znaczeniowe, Połączenia]

Diachroniczny ogląd notacji poszczególnych jednostek języka w SOJP pokazuje drogę od dokumentowania ich obecności w polszczyźnie, czyli najczęściej, w zależności od stopnia utrwalenia, od przywołania cytatu za źródłem (mniej lub bardziej wiernie – najczęściej w SL) po próbę zakreślenia granic formalnych i ustalenia wartości semantycznej frazemu – z obecnych w leksykografii cytatów wyłania się

frazem jako byt wyizolowany opatrywany definicją znaczenia (często już w SWil i SW), by wreszcie przybrać postać pełnoprawnej, ujętej w słowniku jednostki języka z towarzyszącym jej opisem: oznaczeniami graficznymi, kwalifikacją różnego typu, definicją znaczeń, ilustracją użycia (w SJPD i słownikach późniejszych). Tego typu zestawienie stanowi niejako świadectwo genezy i ewolucji uwidocznionego w opisie biblizmu (nierzadko od cytatu źródłowego o frazematycznym potencjale do frazemu, od znaczeń prymarnych/biblijnych do wtórnych).

Nie sposób tutaj odwołać się do wszystkich zagadnień, jakie mieści w sobie problem mikrostrukturalnego ujęcia frazemów w SOJP. Warto niewątpliwie zwrócić uwagę na jeden istotny aspekt opisu leksykograficznego, a mianowicie – na opatrywanie biblizmów informacją dotyczącą ich proveniencji, co w kontekście frazemów o biblijnym podłożu tekstowym ma szczególne znaczenie. Prezentowana tabela 1 ilustruje 77 przykładowych jednostek z korpusu gromadzonego w ramach projektu, mających swoje tekstowe pierwowzory w polskich przekładach Biblii, oraz ich obecność w czterech nowszych SOJP (w SJPD, SWJP, USJP i WSJP PAN) z zaznaczeniem informacji o genezie sygnalizowanej inaczej niż poprzez ewentualną egzemplifikację tekstową.

Lp.	Frazem biblijny	SJPD	SWJP	USJP	WSJP PAN
1.	<i>arka przymierza</i>	tak	tak	tak	tak
2.	<i>bić/uderzać się w piersi</i>	x	x	x	x
3.	<i>Bóg dał, bóg wziął</i>	-	-	x	x
4.	<i>bramy piekielne</i>	x	-	-	x
5.	<i>chleb powszedni</i>	x	x	x	x
6.	<i>cierniowa korona</i>	tak	tak	tak	tak
7.	<i>dać/dawać świadectwo</i>	x	-	x	x
8.	<i>dar boży / dary boże</i>	x	x	x	x
9.	<i>Duch (wprawdzie) ochoczy, ale ciało mdłe</i>	-	-	-	-
10.	<i>dziecko/dzieci boże</i>	tak	-	-	-
11.	<i>falszywy prorok</i>	-	-	-	x
12.	<i>gałązka oliwna</i>	x	-	x	x
13.	<i>głos wołającego (wołający) na pustyni / na puszczy</i>	x	x	x	tak
14.	<i>groby pobielane / grób pobielany</i>	x	-	x	tak
15.	<i>grzechy młodości</i>	-	x	x	x
16.	<i>gwiazda zaranna/poranna</i>	x	-	x	x

Lp.	Frazem biblijny	SJPD	SWJP	USJP	WSJP PAN
17.	<i>Jaką miarą/miarką mierzysz/mierzycie, taką i tobie/wam odmierzą</i>	x	-	x	-
18.	<i>Jakim sądem sądzisz/sądzicie, takim ciebie/was osądzą</i>	-	-	-	-
19.	<i>jaskinia zbójców</i>	x	-	-	-
20.	<i>kamień obrazy</i>	x	x	x	x
21.	<i>kamień (młyński) u szyi (i pokrewne zwroty z mieć/być)</i>	x	x	x	x
22.	<i>kamień węgielny</i>	x	x	x	x
23.	<i>Kto sieje wiatr, (ten) zbiera burzę</i>	x	-	x	x
24.	<i>Kur zapiał</i>	-	-	x	x
25.	<i>Lekarzu, ulecz samego siebie</i>	x	-	-	-
26.	<i>liść/listek figowy</i>	tak	x	x	x
27.	<i>(przenieść się na) łono Abrahama</i>	x	x	x	x
28.	<i>łóże boleści</i>	x	x	x	x
29.	<i>Marność nad marnościami (i wszystko marność)</i>	-	x	x	x
30.	<i>mądrość salomonowa</i>	-	x	-	-
31.	<i>miecz obosieczny</i>	x	x	x	x
32.	<i>(mieć) miedziane/wytarte czoło</i>	x	-	x	tak
33.	<i>moce niebieskie</i>	tak	x	-	-
34.	<i>nie dawać psom tego, co święte</i>	-	-	-	-
35.	<i>nie mieć, gdzie głowy skłonić</i>	-	-	x	x
36.	<i>Nie samym chlebem żyje człowiek</i>	-	-	x	-
37.	<i>Nie sądz/sądzcie, a nie będziez/będziecie sądzony/sądzeni</i>	-	x	-	-
38.	<i>(Niech/niechaj) nie wie lewica, co czyni/daje prawica</i>	x	-	x	x
39.	<i>nie znać / nie być pewnym / nie wiedzieć dnia ani godziny</i>	x	x	x	x
40.	<i>niebieski ptak / niebieskie ptaki</i>	x	-	x	tak
41.	<i>od stóp do głów / do głowy</i>	x	x	x	x
42.	<i>Ostatni będą pierwszymi, a pierwsi ostatnimi</i>	-	-	-	-
43.	<i>padół łez</i>	x	tak	x	x
44.	<i>palec boży</i>	x	x	x	x

Lp.	Frazem biblijny	SJPD	SWJP	USJP	WSJP PAN
45.	<i>paść/upaść u/do nóg/stóp</i>	x	-	x	x
46.	<i>placz i zgrzytanie zębów</i>	tak	x	tak	tak
47.	<i>pokarm duchowy</i>	x	x	x	x
48.	<i>poruszyć niebo i ziemię</i>	x	x	x	x
49.	<i>posypać/posypywać (sobie) głowę popiołem</i>	x	x	x	x
50.	<i>Proście, a będzie wam dane, szukajcie a znajdziecie, kołaczcie, a będzie wam otworzone</i>	-	-	-	-
51.	<i>Przemija (bowiem) postać świata</i>	-	-	-	x
52.	<i>rozdzierać/rozrywać szaty (nad kimś / nad czymś)</i>	x	x	x	x
53.	<i>rwać włosy na głowie / z głowy</i>	x	x	x	x
54.	<i>(nie) rzucić perły przed/między wieprze/świnie</i>	-	-	x	tak
55.	<i>sądny dzień</i>	tak	x	tak	x
56.	<i>serce kamienne / serce z kamienia (także zwrot z mieć)</i>	x	x	x	x
57.	<i>(A) słowo stało się ciałem!</i>	tak	-	tak	tak
58.	<i>śługa wierny</i>	-	-	-	x
59.	<i>sól ziemi</i>	x	x	x	tak
60.	<i>spać/zasnąć snem wiecznym</i>	x	tak	x	x
61.	<i>strzec/pilnować (kogoś/czegoś) jak żrenicy oka</i>	x	x	x	x
62.	<i>strzepnąć/strząsnąć proch/pył z sandałów / z nóg / ze stóp</i>	x	-	-	-
63.	<i>stworzenie boże/boskie</i>	x	-	x	x
64.	<i>szata godowa</i>	-	-	-	-
65.	<i>ubogi duchem (w duchu)</i>	x	x	x	tak
66.	<i>uczony w piśmie</i>	x	x	x	x
67.	<i>uczta weselna</i>	-	x	x	x
68.	<i>umyć/umywać ręce</i>	x	x	x	x
69.	<i>widzieć źdźbło/drzazgę w cudzym oku, a belki w swoim nie dostrzegać</i>	tak	-	x	tak
70.	<i>wierzgać przeciw ościeniowi</i>	-	x	x	tak

Lp.	Frazem biblijny	SJPD	SWJP	USJP	WSJP PAN
71	wybrać/obrać lepszą/najlepszą cząstkę	x	-	x	tak
72	zamienić/obrócić się w słup soli	tak	x	x	tak
73	ziarnko gorczycy	-	-	-	-
74	ziemia/kraj/kraina mlekiem i miodem płynąca	x	x	x	tak
75	ziemia obiecana	tak	x	tak	tak
76	złoty cielec	tak	-	tak	tak
77	znak/znaki czasu	-	-	x	x

Tabela 1. Obecność w SOJP wybranych biblizmów oraz informacji o ich pochodzeniu (źródło: oprac. własne)

Legenda: [-] – nie odnaleziono jednostki w słowniku, [x] – jednostka obecna w słowniku, [tak] – jednostka obecna w słowniku wraz z informacją o jej pochodzeniu.

Warto pod tym względem przyjrzeć się właśnie słownikom nowszym, w których notacjach biblizmy są uznawane za jednostki języka. Spośród wybranych 77 frazemy SJPD notuje 54 biblizmy, SWJP – 40, USJP – 59, a WSJP PAN – 61 (najwięcej); jeśli zaś chodzi o informację o pochodzeniu, najczęściej przywołuje ją WSJP PAN (w 18 notacjach na 61 notowanych jednostek), USJP (w 7 notacjach na 59 biblizmów), SJPD (w 12 notacjach na 54 biblizmy), SWJP (w 4 notacjach na 40 jednostek). Trzeba przyznać, że dane te są dalekie od satysfakcjonujących.

Jeśli chodzi o sposoby podawania informacji genetycznej, to najczęściej stanowi ona część definicji znaczenia (SJPD, SWJP i USJP), rzadziej jest wspierana przez kwalifikator (głównie USJP), a w WSJP PAN biblijne źródło przywołano w osobnej zakładce pochodzenie (zob. przykład 7). Warto jednak podkreślić, że w trzech ekscepcyjnych słownikach (prócz WSJP PAN) informacja o biblijnej/religijnej proveniencji zazwyczaj jest bardzo ogólna, opisowa i nie odsyła do konkretnego miejsca w tekście Biblii. Bywa, że znajduje się ona tylko w jednym miejscu z wielu, w których jest notowany biblizm (por. SJPD: *listek figowy*). Czasem pojawiają się notacje dwóch jednostek – terminu biblijnego i odpowiadającego mu frazeologizmu (por. USJP *arka przymierza / Arka Przymierza*, ten drugi opatrywany jest kwalifikatorem *rel.* i definicją znaczenia zgodną z treściami biblijnymi, por. też *sądny dzień* w SJPD i USJP, *ziemia obiecana* i *złoty cielec* w USJP). W WSJP PAN informacje genetyczne są o wiele bardziej szczegółowe i skonkretyzowane, podawane są często miejsca biblijne, czasem cytaty i komentarze wyjaśniające pochodzenie danej jednostki. We współczesnej i najnowszej leksykografii ogólnej, na przykładzie WSJP PAN, widać zatem nie tylko dbałość o ustalenie źródła i genezy biblizmów, lecz także dążenie do ich precyzyjnego określenia.

7. Leksykograficzne sposoby zaznaczania biblijnej/religijnej proveniencji jednostek języka w SOJP (na wybranych przykładach):

SJPD CIAŁO Δ Słowo stało się ciałem – zwrot z Ewangelii używany dziś w znaczeniu «pomysł się zrealizował» [...].

SŁOWO Δ Słowo ciałem się stało «zwrot ewangeliczny, używany dziś w znaczeniu: coś się urzeczywistniło» [...].

STAĆ SIĘ ◇ *fraz.* Słowo stało się ciałem «zwrot ewangeliczny, dziś używany w znaczeniu: coś się urzeczywistniło, zrealizowało, spełniło» [...].

USJP CIAŁO ◇ A słowo ciałem się stało «zwrot z Ewangelii używany dziś w niespodziewanej, zaskakującej sytuacji lub kiedy coś doszło do skutku, urzeczywistniło, spełniło się».

WSJP PAN słowo stało się ciałem

używane w sytuacji, gdy mówiący chce powiedzieć, że coś, co było przewidywane i pożądane, nastąpiło w rzeczywistości

Pochodzenie: Biblia: Ewangelia św. Jana I, 14.

SJPD FIGOWY ◇ *fraz.* Liść, listek figowy «liść z figowca, którym według legendy Adam i Ewa okryli swoją nagość po zjedzeniu zakazanego owocu» [...], przen. «symbol wstydlivości» [...].

LISTEK ◇ *fraz.* Listek figowy «symbol wstydlivości» [...].

SWJP padół łez (II: 6) ‘u chrześcijan: ziemia, miejsce, gdzie przebywają ludzie po wygnaniu z raju’: Do Ciebie wołamy, jęcząc i płacząc na tym łez padole (z pieśni pogrzebowej).

USJP Δ *rel.* Arka Przymierza «według Biblii: pozłacana skrzynia, w której przechowywano tablice z dziesięciorgiem przykazań» ◇ *fraz.* *książk.* Arka przymierza «to, co łączy przeszłość z terażniejszością»: O wieści gminna, ty arko przymierza między dawnymi i młodszymi laty... (A. Mickiewicz). Kolęda jest dziedzictwem kultury wieków minionych, arką przymierza współczesności z tradycją.

WSJP PAN groby pobielane

Pochodzenie: Od określenia, którego – według Ewangelii św. Marka – użył Chrystus w stosunku do faryzeuszy.

niebieski ptak
 rzadziej *niebieski ptaszek*

Pochodzenie: Ukształtowane pod wpływem wyrażenia *ptaki niebieskie* z Biblii w przekładzie ks. Jakuba Wujka: (Mt 6,26): „Wejrzyjcie na ptaki niebieskie, iż nie sieją ani żną, ani zbierają do gumien, a Ojciec wasz niebieski żywi je”.

W planowanym leksykonie biblizmów w przypadku omawianego tutaj typu konwencjonalnych form, czyli frazemów mających swoje tekstowe pierwowzory w Piśmie Świętym (w jego przekładach na język polski), na poziomie mikrostruktury, czyli zawartości artykułów hasłowych, przewiduje się kontynuację leksykograficznej tradycji w zakresie stosowania różnego typu skrótowej kwalifikacji, definiowania osobno znaczeń wtórnych w stosunku do biblijnych, o których będzie mowa w komentarzu, w cytowanym ilustrowaniu użyć jednostki w jej postaciach także wariantywnych. Za innowacyjne rozwiązania, na które pozwala profil planowanego leksykonu, można uznać wskazanie odpowiedników obcojęzycznych biblizmu, a także wybranych synonimów, przede wszystkim zaś przywołanie konkretnych miejsc biblijnych i cytatów z reprezentatywnych przekładów Biblii, wskazanie płaszczyzny upowszechnienia jednostki, w tym jej obecności w różnego typu opracowaniach leksykograficznych, a następnie zwięźczenie opisu komentarzem filologiczno-kulturowym i bibliografią prac poświęconych w całości lub w części opisywanej jednostce¹¹ (zob. przykład 8).

8. Przykładowe opracowanie wyrażenia *chleb powszedni* w leksykonie biblizmów języka polskiego¹²:

CHLEB POWSZEDNI

1. *książk.* ‘codzienny pokarm, pożywienie potrzebne do życia’. Też: *chleb codzienny*.
 Boże, czy ty nie możesz zrozumieć, że nie potrafię stać w ogonku po chleb powszedni, nakrywając się parasolem, jeśli deszcz, zakładając alpakową marynarkę i panamę, jeśli pogoda. (NKJP: B. Czeszko, *Pokolenie*, 1951)
2. ‘rzecz zwykła, dobrze znana; coś zwyczajnego, niebudzącego zdziwienia’
 Zbyt wieleśmy widzieli zbrodni, / Byśmy się dobra wyrzec mogli / I mówiąc:
 krew jest dzisiaj tania / Zasiąść spokojnie do śniadania, / Albo konieczność
 widząc bredni / Uznawać je za chleb powszedni. (NKJP: Cz. Miłosz, *Traktat moralny. Traktat poetycki*, 1947)

11 Więcej szczegółów dotyczących propozycji opisu biblizmów wielowyrzowych i koncepcji leksykonu przywołano w publikacji (Koziara, Puda-Blokesz 2024).

12 Hasło w opracowaniu zespołu badawczego: G. Dziamska-Lenart (UAM), A. Gorzkowski (UJ), S. Koziara (UKEN), E. Popławski (PAN), M. Puda-Blokesz (UKEN), S. Wronka (UPJPII).

Obce: ang. *one's daily bread*; czes. *chléb náš / svůj vezdejš*; niem. *täglich Brot*; ros. *hleb nasušnyj* [хлеб насущный].

Miejsca biblijne

NT: **Mt 6,11**; Łk 11,3

NTgr: tón árton hēmón tón epioúision dós hēmín sémeron.

Wlg: Panem nostrum supersubstantialiē da nobis hodie.

BW: Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj (por. Bgd, BT, Bwar).

Upowszechnienie

Ojciec nasz (inaczej *Modlitwa Pańska*) – modlitwa pacierzowa: *Chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj...*

a. SWił, SW, SJPD, PSWP, SWJP, USJP, WSJP PAN

b. [odsyłacz do słowników frazeologicznych i paremiologicznych]

c. [odsyłacz do słowników biblizmów]

Komentarz

Wyrażenie *chleb powszedni* zalicza się do kolekcji najsilniej utrwalonych i upowszechnionych polskich frazeologizmów o proveniencji biblijnej. Jego źródłem jest tekst *Modlitwy Pańskiej*, której pierwotny zapis w całości przynosi Ewangelia św. Mateusza (6,9–13), a w części Ewangelia św. Łukasza (11,1–4) [...]. Chleb należał do podstawowej diety Izraela biblijnego, oznaczał pieczywo przyrządzone głównie z jęczmienia lub pszenicy, a w znaczeniu szerszym ogólnie pożywienie [...]. W wyniku dwuznaczności formy greckiej *epiúsios*, która może oznaczać zarówno ‘konieczny do życia, niezbędny’, jak też ‘powszedni, potrzebny na nadchodzący dzień’ [...], a także podobnej wieloznaczności ich łac. odpowiedników: *supersubstantialis* ‘nadnaturalny’ i *quotidianus* ‘codzienny, powszedni’ (*Wulgata*), w biblijnej tradycji przekładowej pojawia się znamienna wariantywność (*chleb powszedni*, *chleb codzienny* / *na każdy dzień*). W efekcie egzegeza tych miejsc biblijnych kładzie akcent bądź to na aspekt realny chleba, który jest niezbędny do życia, bądź też, eksponując znaczenie ponadczasowości, na jego sens przenośny, anagogiczny, tj. zapowiedź chleba eucharystycznego. Należy przyjąć, iż źródłem utrwalania się wyrażenia *chleb powszedni* w polszczyźnie mógł być na równi z tekstem przekładów biblijnych obszar jego modlitewnych uobecnień w *Modlitwie Pańskiej – Ojciec nasz*, której najstarsze zapisy pochodzą z pocz. XV wieku. Wyrażenie *chleb powszedni* / *nasz chleb powszedni* stało się także w polszczyźnie częstą kanwą tytułów utworów literackich oraz nazw z obszaru chrematonimii, zob. M. Maliński, *Nasz chleb powszedni*, W. Pisarek, *Prasa – nasz chleb powszedni*.

Bibliografia (wybór): Długosz 2001; Jurkowski 2001; Łużyński 2005.

Zob. *Modlitwa Pańska*

W ramach planowanej leksykograficznej syntezy biblizmów należy przyjąć elastyczne podejście do notacji poszczególnych ich typów, by wokół każdej z form skupić możliwie jak najwięcej informacji pokazujących jej potencjał widziany z wielu perspektyw. Pogłębiony ogląd notacji poszczególnych biblizmów w SOJP, notujących stan polszczyzny w zasadzie od XVI w. do dzisiaj, może stanowić ważne źródło wiedzy na temat dróg przechodzenia owych jednostek do języka polskiego, może zgłębić ich nieoczywisty status genetyczny i pokazywać świadomość leksykografów w tym zakresie.

Prezentowana w niniejszym opracowaniu perspektywa, obejmująca ogląd notacji polskich frazemów biblijnych (wybranego typu) w SOJP i prowadząca do sformułowania pewnej propozycji opisu tychże jednostek języka w planowanym leksykonie, świadomie i z konieczności nie uwzględnia wielu istotnych zagadnień i publikacji związanych z naukowym i leksykograficznym ujęciem biblizmów, nie tylko na gruncie rodzimym, lecz także zagranicznym. Może jednak stanowić inspirację i uzupełnienie dalszych rozważań – zarówno porównawczych, jak i syntezujących stan badań nad tak ważnym i nie tylko polskim dziedzictwem językowo-kulturowym.

Źródła

- BGD: *Biblia Święta. To jest Księgi Starego i Nowego Przymierza [...], na polski pilnie i wiernie przetłumaczone*, Gdańsk 1632, [on-line:] <http://www.bibliagdanska.pl> [*Biblia gdańska*] (dostęp: 15 III 2026).
- BT: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych, opracował zespół biblistów polskich pod redakcją benedyktynów tyńskich*, Poznań 1965–2000 [*Biblia Tysiąclecia*].
- BW: *Biblia to jest Księgi Starego i Nowego Testamentu, [...] na polski język znowu z pilnością przełożone [...]*, Kraków 1599 [*Biblia Wujka*].
- BWAR: *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego*, Warszawa 1975 [*Biblia warszawska*].
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego, [on-line:] <http://www.nkjp.pl> (dostęp: 15 III 2026).
- NT: *Nowy Testament*
- NTGR: *Novum Testamentum Graece et Latine*, E. i E. Nestle, B. i K. Aland (red.), Stuttgart 1984 [*Nowy Testament grecki*].
- WLG: *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*, R. Gryson (red.), Stuttgart 1994 [*Wulgata*].

Literatura

- BIEŃKOWSKA D., UMIŃSKA-TYTOŃ E., 2017, *Rozważania wokół leksemu biblizm*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Linguistica” 51 (2), s. 27–39, <http://dx.doi.org/10.18778/0208-6077.51.2.03>.
- CHLEBDA W., 1997, *Biblizmy języka polskiego i rosyjskiego. Koncepcje opisu leksykograficznego*, [w:] A. Bogusławski, J. Mędelska (red.), *Współczesny język polski i rosyjski. Konfrontacja przekładowa*, Warszawa, s. 23–66.
- CHLEBDA W., 2005, *Biblizmy jako skrzydlate jednostki polszczyzny*, [w:] idem, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, „Studia i Monografie – Uniwersytet Opolski”, nr 356, Opole, s. 209–251.
- CHLEBDA W., 2020, *Wielojęzyczny słownik biblizmów: czy potrzebny? Czy możliwy?*, „Prace Językoznawcze” t. 22, nr 3, s. 5–24, <https://doi.org/10.31648/pj.5703>.
- DZIAMSKA-LENART G., 2007, *Frazeologizmy biblijne w nowych słownikach frazeologicznych języka polskiego*, [w:] P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka (red.), *Język religijny dawniej i dziś*, t. III, „Biblioteczka Poznańskich Studiów Polonistycznych. Seria Językoznawcza”, 36, „Prace Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza”, Poznań, s. 205–213.
- DZIAMSKA-LENART G., 2009, *Opis leksykograficzny frazeologizmów biblijnych w wybranych słownikach frazeologicznych języka polskiego*, [w:] P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka (red.), *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)*, t. IV, „Biblioteczka Poznańskich Studiów Polonistycznych. Seria Językoznawcza”, 38, „Prace Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza”, Poznań, s. 151–163.
- DZIAMSKA-LENART G., 2018, *Opis leksykograficzny frazeologizmów biblijnych w słownikach frazeologicznych języka polskiego*, [w:] eadem, *Frazeografia polska. Teoria i praktyka*, „Filologia Polska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)”, nr 205, Poznań, s. 230–250.
- KOZIARA S., 2020, *Wokół pojęcia biblizmu – raz jeszcze*, [w:] W. Mokijenko, J. Tarsa (red.), *Język i pamięć. Księga jubileuszowa dedykowana Panu Profesorowi Wojciechowi Chlebdzie z okazji 70. urodzin*, Opole, s. 327–335.
- KOZIARA S., PUDA-BLOKESZ M., 2024, *Biblizmy języka polskiego – projekt syntezy leksykograficznej*, „Clavibus Unitis” XIII/2, s. 157–164.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego, praca zbiorowa, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Warszawa 2012.
- SJPD: W. Doroszewski (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Warszawa 1958–1969, [on-line:] <http://www.sjpd.pwn.pl> (dostęp: 15 III 2026).
- SL: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, wyd. II, Lwów 1854–1860, [on-line:] <https://szukajwslownikach.uw.edu.pl> (dostęp: 15 III 2026).
- SW: J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927, [on-line:] <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/416371/display/Default> (dostęp: 15 III 2026).
- SWIL: A. Zdanowicz (red.), *Słownik języka polskiego*, t. I–II, Wilno 1861, [on-line:] <http://eswil.ijp.pan.pl> (dostęp: 15 III 2026).
- SWJP: B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, t. I–II, wyd. II, Warszawa 1999.

- USJP: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I–IV, Warszawa 2003.
- Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, praca zbiorowa, red. P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czepakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, Kraków 2018.
- WSJP PAN: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, [on-line:] <http://www.wsjp.pl> (dostęp: 15 III 2026).
- ŻMIGRODZKI P., 2009, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, wyd. III rozszerz., „Podręczniki i Skrypty Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 101, Katowice.
- ŻMIGRODZKI P., BAŃKO M., BATKO-TOKARZ B., BOBROWSKI J., CZELAKOWSKA A., GROCHOWSKI M., PRZYBYLSKA R., WANIAKOWA J., WĘGRZYNEK K. (red.), 2018, *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, Kraków.

Continuations and Innovations in Dictionary Notations of Polish Biblical Phrases

Abstract

The lexicographical perspective is considered one of the most important areas for preserving and disseminating biblical expressions in the Polish language. Broadly understood biblical expressions, as basic indicators of the Polish biblical style, include phrases that are quotations, derivatives and paraphrases of biblical text fragments. The subject of this paper is the lexicographical notation of biblicisms established in the Polish language, which are attested in Polish translations of the Holy Scriptures. The idea is to trace the lexicographical tradition related to the presence and notation of these biblical forms in selected older and newer general dictionaries of the Polish language. The review was conducted chronologically and diachronically, showing what was continued and what was changed in subsequent dictionaries, both in terms of macrostructure and microstructure. Next, a suggestion was presented for the description of multi-word biblicisms in the Polish language in a planned lexicon, with an indication of the lexicographical tradition and innovative solutions.